

DIE DRIETALIGE INSKRIPSIE VAN GALLUS (29 V.C.)

TE PHILAE AS CASUS BELLI

B. Hendrickx, Randse Afrikaanse Universiteit

Na die dood van Kleopatra in 30 v.C. word Egipte 'n Romeinse provinsie met C. Cornelius Gallus as eerste *praefectus*. Dieselfde jaar nog moet hierdie goewerneur 'n opstand in Bo-Egipte (die Thebaïs) onderdruk, en vroeg in 29 v.C. het hy aandag aan die suidelike grens van Egipte geskenk. In April van daardie jaar het hy dan ook 'n drietalige inskripsie (Grieks, Latyn, hiërogliewe)¹ op 'n *stèle* voor die tempel van Augustus te Philae aangebring. In dié teks verwys Gallus na die onderdrukking van die opstand in die Thebaïs, na 'n vredesverdrag met die Meroïete ("Ethiopiërs" in die teks) en na die vestiging van die Romeinse gesag oor die sogenaamde Triakontaschoenos.

Hier volg die tekste, wat deur 'n merkwaardige diskrepansie tussen die Latynse en Griekse versies die basis vir "misverstande" gevorm het:

Latynse versie:

C. Cornelius Cn. f. Gallu[s] eques Romanus pos[t] rege[s]
a Caesare deivi f. devictos praefect[us] Alex[andreae] et Aegypti primus, defection[is]
Thebaidis intra dies XV, quibus hostem v[ic]it, bis a[]cie victor, V urbium expugnator
Bore[se]-
os, Copti, Ceramices, Diospoleos meg[ales], Op[hieu], ducibus earum defectionem
inter[ce]-
ptis, exercitu ultra Nili catarhacte[n] transdu[ct]o, in quem locum neque populo
Romano neque regibus Aegypti [arma ante s]unt prolata, Thebaide, communi omn[i]-
um regum formidine, subact[a] leg[at]isque re[g]is Aethiopum ad Philas auditis eo[ue]
rege in tutelam recepto, tyrann[o] Tr[iacontas]choenundi Aethiopiae constituto, die[is]
patrieis et Nil[o] adiu[tor]i d.d.

Griekse versie:

[Γ]άιος Κορνήλιος Γναίου υἱὸς Γάλλος, ἱππεὺς Ῥωμαίων, μετὰ τὴν
κατάλυσιν τῶν
ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέων πρῶτος ὑπὸ Καίσαρος ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου
κατασταθεῖς, τὴν Θεβαΐδα [ἀ]-
ποστᾶσαν ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέραις δις [ἐν] παρατάξει κατὰ κράτος
νικήσας, σὺν τῷ τοὺς [ἡ]-
γεμόνας τῶν ἀντιταξαμένων ἐλεῖν πέντε τε πόλεις, τὰς μὲν ἐξ ἐφόδου,
τὰς δὲ ἐκ πολιορκί[ας]
καταλαβόμενος, Βόρησιν, Κόπτον, Κεραμικήν, Διόσπολιν μεγάλην,
Ὀφιῆον, καὶ σὺν τῇ στρατιᾷ ὑ-

¹ Die Latynse en Griekse versies is die offisiële versies in *amptelike tale*, op die basis waarvan ons bespreking dan ook opgebou is. Die Latynse versie word hier gedruk volgens Dessau (1962: nr. 8995); die Griekse versie volgens Dittenberger (1903: nr. 654) (die teks is ook by Dessau, *loc. cit.* te vind). Vgl. ook Hendrickx (1984:28-29). In hierdie publikasies word ook na vroeëre uitgawes en/of bykomende literatuur verwys.

περάσας τὸν Καταράκτην, ἀβάτου στρατιᾶς τῆς χώρας πρὸ αὐτοῦ
γενομένης, καὶ σύμπασαν τῆν
Θηβαίδα, μὴ ὑποταγείσαν τοῖς βασιλεῦσιν, ὑποτάξας, δεξάμενός τε
πρέσβεις Αἰθιοπῶν ἐν Φί-
λαις καὶ προξενίαν παρὰ τοῦ βασιλέως λαβὼν, τύραννόν τε τῆς
Τριακοντασχοίνου τοπαρχίας
μῶς ἐν Αἰθιοπία καταστήσας, θεοῖς, πατέροισ, Νεῖλωι συνλήπτορι
χαριστήρια.

Vertaling (volgens Griekse teks):

C. Cornelius Gallus, seun van Gnaeus, Romeinse ridder, wat na die onttroning van die konings in Egipte as die eerste goewerneur van Egipte deur Caesar aangestel is, het die opstandige Thebaïs in vyftien dae twee keer onderwerp. Hy het die leiers van die opstandelinge met hom saamgeneem nadat hy vyf stede verower het, sommige met 'n stormloop en ander na beleëring, te wete Borexis, Koptos, Keramike, die groot Diospolis en Ophieon. Hy het sy leër verby die waterval geleë, 'n land wat voor hom ontoeganklik was vir enige leër. En hy het die hele Thebaïs, wat nie deur die [Ptolemaïese] konings onderwerp was nie, verower. En hy het die gesante van die Ethiopiërs te Philae ontvang, en die *proxenia* van hul koning ontvang. Hy het 'n *tiran* oor die *topargie* van die Triakontaschoenos, een van die *topargieë* in Ethiopië, aangestel. En hy het eer betuig aan die voorvaderlike gode en die goedgunstige Nyl.

Die sogenaamde Dodekaschoenos, tussen die huidige Aswan (Syene) en die Wadi Allaqi, was in die 3de eeu v.C. 'n *de facto condominium* van die Ptolemaioi (veral Ptolemaios IV) en die Meroïetiese vorste (veral Arqamani) (Adams 1977:335; Thompson 1969:37). Ca. 187 v.C. was dié gebied egter in Egiptiese hande, aangesien die Ptolemaioi toe tot sover as die Wadi Halfa opgeruk het. Na 80 v.C. kon die Meroïete - as gevolg van die Egiptiese verval - egter weer herowerings maak ten noorde van die Wadi Halfa. Philae self was die grensstad tussen die Dodekaschoenos en die Triakontaschoenos (die gebied tussen Aswan en die Wadi Halfa), en was 'n godsdienstige sentrum waar Isis sowel deur die Egiptenare as deur die Soedannese Meroïete aanbid is.

Voordat ons terugkom na die inskripsie, is dit noodsaaklik om die verdere verloop van die Romeins-Nubiese verhoudinge te skets aan die hand van die gegewens uit Strabo, Dio Cassius, Plinius en die *Res Gestae Divi Augusti*. Blykbaar was die Meroïete so ongelukkig oor die optrede van bepaalde *nomarchoi* (in casu Romeinse distrikbestuurders in Suid-Egipte)² dat hulle in 25 v.C. met 30,000 man die grens oorgesteek het en Philae, Syene en Elephantine ingeneem het. Die tyd was goed gekies, want net tevore is 'n aantal Romeinse troepe uit Egipte na Arabië oorgeplaas. In aller yl het die nuwe *praefectus*, C. Petronius, uit Alexandrië opgeruk en die

² Strabo 17.I.54; "ὡς ἀδικοῦντο ὑπὸ τῶν νομάρχων". In hierdie lang passasie van Strabo word verwys na Petronius se veldtogte en na die drie reekse onderhandelinge wat telkens daarop gevolg het.

Meroïete teruggedryf tot by Pselchis (Dakka), waar hy die Nubiërs verslaan het.³ Hier het die eerste onderhandelinge plaasgevind, wat egter tot niks gelei het nie. Ook nadat Petronius Primis (Kas-Ibrim) en Napata verower het en 'n garnisoen in die rotsvesting van Primis agtergelaat het, het nuwe onderhandelinge met die Meroïetiese vorstin, Kandake, naby Napata weer misluk (Strabo 17.I.54; Dio Cassius LIV. 5.4-5).

Twee jaar later het die Nubiërs die oorlog hervat en Pselchis beleër. Petronius moes die stad ontset en 'n derde reeks van samesprekings het gevolg met die resultaat dat Petronius die Soedannese gesante na Samos gestuur het om direk met Augustus te onderhandel, wat toe op dié eiland vertoef het. Hier het die Meroïete van die *princeps* vrede en kwytskelding van tribuut ontvang (Strabo 17.I.54; Dio Cassius LIV. 5.6; vgl. *Res Gestae* 26). Die Triakontaschoenos het egter blykbaar in Romeinse hande gebly.

* * *

Bostaande relaas ontlok 'n aantal vrae:

- (a) Onder welke omstandighede het die vrede van Philae tot stand gekom, en wat was die *ratio* agter die Romeinse houding?
- (b) Hoekom het die vrede nie gehou nie?
- (c) Hoekom het Petronius slegs gedurende die derde reeks van onderhandelinge die Nubiërs na Augustus gestuur?
- (d) Watter tribuut is deur Augustus kwytgeskeld, en hoekom? en
- (e) Wie was Kandake?

Op die eerste vraag kan geantwoord word deur Gallus se optrede te lees teen die agtergrond van die grenspoliteik van Augustus, waarvolgens 'n bufferstaat wat deur 'n onafhanklike, lojale, pro-Romeinse dinas geregeer word, die beste waarborg vir stabiliteit gebied het. Dit kan die *tyrannos* in die Triakontaschoenos verklaar as 'n vasal van Rome. Die feit dat die Nubiërs 'n dergelike ooreenkoms aanvaar het, kan myns insiens slegs verklaar word deur aan te neem dat Gallus inderdaad diep in die Triakontaschoenos inbeweeg het en daar met die Meroïete slaags geraak het - soos sy pronkende woorde suggereer.⁴ Die terme van die inskripsie self, wat ongetwyfeld die verdrag bevestig het, is egter dubbelsinnig. Die frase *rege in tutelam accepto, tyranno Triacontaschoenundi Aethiopiae constituto* dui op die kategorisering van die Meroïetiese vors deur die Romeine as 'n vasal-koning volgens die Klein-Asiatiese

³ Dit was nie verbasend nie, want Strabo (17.I.54) merk by dié geleentheid op dat die Nubiërs sleg georganiseer en swak bewapen was: *συντεταγμένων τε κακῶς καὶ ὠπλισμένων· μεγάλους γὰρ εἶχον θυρεούς, καὶ τούτους ὠμοβοίους, ἀμυντήρια δὲ πελέκεις, οἱ δὲ κοντούς, οἱ δὲ καὶ ξίφη.*

⁴ Dio Cassius (LIII.23.5) merk op dat ὁ δὲ δὴ Γάλλος Κορινθίλιος καὶ ἐξύβρισεν ὑπὸ τῆς τιμῆς. Πολλὰ μὲν γὰρ καὶ μάταια ἐς τὸν Αὐγουστον ἀπελήθει, πολλὰ δὲ καὶ ἐπαίτια παρέπραττε. καὶ γὰρ καὶ εἰκόνας ἑαυτοῦ ἐν ὄλῃ ὡς εἰπεῖν τῇ Αἰγύπτῳ ἔστησε, καὶ τὰ ἔργα ὅσα ἐπεποιήκει ἐς τὰς πυραμίδας ἐσέγραψε. Gallus se trots was dalk nie heeltemal onvanpas nie, indien aanvaar word dat hy diep in Nubië inbeweeg het, soos hyself in sy inskripsie beweer.

model. Die Griekse versie stem egter nie met die Latynse ooreen nie. Volgens die frase "προξενίαν παρά τοῦ βασιλέως λαβών, τύραννόν τε τῆς Τριακοντασχοίνου τοπαρχίας ἐν Αἰθιοπία καταστήσας. ontvang (λαβών) Gallus die προξενία van die Meroïetiese vors. Liddell-Scott (1968:1491) se *neutrale* vertaling van die term is "offisiële vriendskap" ("official friendship"). In die Hellenistiese konteks is *proxenia* 'n toekening van 'n ander staat of πόλις, aan 'n persoon, of aan 'n πόλις as geheel. Dit het sy oorspronklike betekenis van gasvriendskap behou, en na persoonlike bande van vriendskap, regte en verpligtinge verwys, alhoewel die idee begin verwater het: *proxenia* word dan 'n eerbewys, wat burgerreg van die skenkerstaat insluit, aan 'n persoon of 'n groep wat 'n diens aan die staat bewys het. Dit word dikwels gekoppel aan *asylia* (o.m. die reg om grond te besit, en die toegang tot die raad en volksvergadering van die skenkerstaat) (Walbank 1981:148).

Volgens die Griekse versie van ons inskripsie is Gallus die ontvanger en die Nubiese *basileus* die skenker.

As ons dus die twee tekste beskou, is dit duidelik dat die Nubiese vors vir die Romeine - in terme van die *offisiële* Latynse versie - 'n vasal was, maar dat die Meroïetiese koning vir die Nubiërs, wat sedert die 3de eeu v.C. Grieks as hul amptelike diplomatieke taal gebruik het (Diodoros iii.6; Griffith 1912:22, 24; Thompson 1969:35), *geensins* ondergeskik aan Rome was nie.

Indien die Romeinse amptenare (bv. die νομάρχοι van Strabo se teks) dus die Nubiërs as ondergeskiktes of oorwonnes behandel het, het hulle as gevolg van die verskillende versies van die inskripsie 'n *casus belli* geskep.

Teen die agtergrond van dieselfde interpretasieprobleem moet ook die tribuut wat deur Augustus kwytsgekeld is, gesien word. Προξενία kan nie as tribuut (φόρος) vertaal word nie; intendeel, dit is deur die skenker gekoppel aan *ateleia* of *isoteleia*, waardeur die ontvanger vry of gedeeltelik vry verklaar word van belasting teenoor die skenker. Indien die Romeine dus tribuut van hul kliënt geëis het, was dit - in Nubiese oë - 'n verbreking van die vrede van Philae. Thompson (1969:40) aanvaar dat na Petronius se verowering van Napata "a tribute (perhaps, more properly, a war indemnity) was imposed on Meroë" en verwys daarby na die getuïenisse van Dio Cassius, Plinius en die *Res Gestae*.⁵ Geeneen van hierdie bronne laat ons egter toe om die oplegging van 'n tribuut met die Napata-episode te verbind nie. Die vraag moet dus gestel word of die "φόρους, οὓς ἐπέστησε (Augustus)" (Strabo 17.I.53) en wat hy kwytsgekeld het (ἀφῆκεν), nie in feite een van die **oorspronklike** wrywingspunte tussen Romeine en Nubiërs was nie. In dié geval sou Augustus se versoenende houding op die eiland Samos - in Nubiese oë - 'n regstelling van 'n euwel wees, en dit kan die latere goeie betrekkinge tussen Rome en Meroë verklaar.

Moeiliker om te beantwoord is die vraag hoekom Petronius slegs by die derde ronde van onderhandelinge vir die Nubiërs na Augustus verwys het. In feite het hy reeds by die eerste samesprekings onderstreep dat die *nomarchoi* nie die ἡγεμόνες van die Romeinse Ryk was nie, maar dat Augustus die leier was.⁶ Daar kan dus wel by implikasie aanvaar word dat Petronius blykbaar toe reeds aan 'n verwysing na

⁵ Meer bepaald - maar ten onregte, soos ons verder sal sien - na Dio Cassius LIV.5, Plinius, *Hist. Nat.* VI.35.181 en *Res Gestae* 26.

⁶ Strabo 17.I.54: "...ἀλλ' οὐκ ἔφη τούτους ἡγεμόνας εἶναι τῆς χώρας, ἀλλὰ Καίσαρα".

Augustus gedink het; die Nubiërs het egter nie verder onderhandel nie. Petronius het daarna die "opening" van Kandake geïgnoreer, en slegs twee jaar later tot finale onderhandelinge met Rome toegestem. Hoekom? Volgens Adams (1977:340-341) en Thompson (1969:40) het Petronius ten slotte vir vrede gekies uit diplomatieke oorwegings; Meroë is gedeeltelik verwoes en ekonomies ten gronde gerig en was dit sonder verdere belang vir Rome, wat nie in gronduitbreiding in Oos-Afrika belang gestel het nie. Daarom sou Petronius versoenend kon optree en blywende vrede aan die Soedannese grens bewerkstellig: die Meroïete sou hulle (militêre) les geleer het en in die proses ook ervaar het wie die opperste heerser was in die Mediterreense gebied. Ander geleerdes postuleer egter die teenoorgestelde, naamlik dat Rome veroweringsplanne ten opsigte van Nubië sou gekoester het. Veral Sellassie (1972:55) probeer aantoon dat Augustus - om ekonomiese redes - die huidige Ethiopië (Abessinië) en Arabië wou verower. Daarom sou Gallus - op die keiser se bevel - Nubië binnegeval het ter voorbereiding op die uitvoering van sy plan: "(the army) had first to conquer the countries which lay in its path between Egypt and the Aksumite Empire". Maar hierdie argument, wat op sogenaamde Romeinse belange gebaseer is, hou nie steek nie. Inderdaad, die Ptolemaïoi self, wat wél sterk betrokke was by die Afrika-handel, het nooit ernstig gepoog om Nubië te annekseer nie, omdat hulle 'n alternatiewe en ekonomies-voordeliger roete na Sentraal-Afrika gevind het via hulle reeks forte vanaf Arsinoë (Suez) tot Berenike in Somaliland (Shinnie 1967:34-35; Cary 1972:80-81). Die verowering van die klimatologies-ongesonde Nubië en die hooglande van Ethiopië (Abessinië) was dus nie alleen onnodig nie, maar selfs ekonomies nadelig vir die Romeine. Ten slotte moet rekening gehou word met die opinie van Monneret de Villard (1938:11-22) dat die Romeine net so uitgeput as die Meroïete was deur die voortslepende oorlog, dat die oorlog miskien nie so voorspoedig verloop het as wat die Romeinse versie voorhou nie, en dat die Romeine dalk nie in staat was om die grensstrook tussen Philae en die Wadi Allaqi voldoende te kontroleer nie. Hierdie stelling word versterk deur kontemporêre Meroïetiese tempelreliëfs, waar Romeinse soldate voorgestel word as slawegevangenes aan die voete van die Meroïetiese koning. Thompson (1969:41) verwerp egter die opinie dat die Romeinse versie dalk verkeerd of ontoereikend mag wees, en hy suggereer dat die Meroïetiese reliëfs slegs verwys na die beginfase van die oorlog toe die Meroïete inderdaad nog die oorhand gehad het. In feite aanvaar hy dus by implikasie dat daar met Meroïetiese propaganda rekening gehou moet word. Dit is moontlik, maar daar kan ook nie bewys word dat die Romeinse versie vry van propaganda was en dus die absolute waarheid vertel het nie.

Ten slotte nog 'n woord oor Kandake, die "eenogige manlike leidster van Meroë", soos Strabo haar beskryf het.⁷ Wie was sy? Uit die historiese literatuur ken ons minstens vyf Kandake's:

- (a) die koningin van Semiramis, later van Meroë, aan wie Alexander die Grote - volgens Pseudo-Kallisthenes (III.19) - 'n brief geskryf het, en met wie hy selfs - volgens latere Alexander-romans - 'n verhouding gehad het;⁸

⁷ Strabo 17.I.54: "...τῆς Κανδάκης, ἣ καθ' ἡμᾶς ἦρξε τῶν Αἰθιοπίων, ἀνδρική τις γυνὴ πεπρωμένη τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν".

⁸ Sellassie 1972:52; vir Kandake en Alexander in die Ethiopiese romans, sien Pankhurst 1977:248-255.

- (b) Kandake, koningin van die Ethiopiërs, soos vermeld in *Handelinge* (VIII.27.4);
- (c) die Kandake wat volgens Plinius (*Hist. Nat.*, VI.35.186) in Nero se tyd oor Meroë geregeer het;
- (d) 'n Kandake wat in 'n inskripsie op 'n Meroïetiese piramide vermeld is (Budge 1970:112); en
- (e) ons Kandake, die teenstander van Petronius.

Budge (1970:112) het reeds in 1928 gesuggereer dat ons met 'n titel te doen sou hê, soos Plinius trouens heel eerste vermoed het.⁹ Onlangse navorsing het aangetoon dat *kdke* inderdaad die titel is wat deur alle koninginne (eggenotes en moeders) van Kush-Meroë gebruik is (Adams 1977:260). Ons Kandake kan dan waarskynlik met koningin Amanishakhete geïdentifiseer word (Shinnie 1967:43, 48-49; Kirwan 1959:25; Hendrickx 1984:34).¹⁰

* * *

Ten slotte: wat ook al die redes mag gewees het dat die Romeine en die Nubiërs vrede gesluit het, feit is dat die Verdrag van Samos tussen Augustus en die gesante van Meroë die meertalige ooreenkoms van Philae vervang het en sodoende 'n langdurige vredesperiode van ca. drie eeue ingelei het.¹¹

BIBLIOGRAFIE

Adams, W.Y. 1977. *Corridor to Africa*. London.

Budge, E.A.W. 1970. *A history of Ethiopia, Nubia & Abyssinia*, I-II. (Herdruk van 1928-uitgawe.) Oosterhout.

Cary, M. 1972. *A history of the Greek World from 323 tot 146 B.C.* London.

Dessau, H. 1962. *Inscriptiones Latinae Selectae*, III. Pars II. Berlin.

Dittenberger, W. 1903. *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*, I-II. Leipzig.

Griffith, F.Ll. 1912. *Meroitic inscriptions*, II. *Napata to Philae and Miscellaneous*. London.

Kirwan, L.P. 1959. "The international position of Sudan in Roman and medieval times", in *Sudan Notes and Records* 40, 23-37.

⁹ Plinius, *Hist. Nat.* VI.35.186: *regnare feminam Candacen, quod nomen multis iam annis ad reginas transisset.*

¹⁰ 'n Lys van die Meroïetiese vorste is te vinde by Shinnie 1967:58-61.

¹¹ Bostaande artikel is 'n verwerking van 'n referaat wat op die 18de Biënnale Kongres van die K.V.S.A. ("*Ex Africa semper aliquid novi*") in Januarie 1989 by die Rhodes-Universiteit te Grahamstad gelewer is (vgl. *Acta Classica* 32 (1989) 123-124).

- Hendrickx, B. 1984. *Official documents written in Greek illustrating the Ancient History of Nubia and Ethiopia (3rd Century B.C. - 6th Century A.D.)*. Monumenta Afro-Hellenica I. Johannesburg.
- Liddell, H.G. & Scott, R. 1968. *A Greek English Lexicon*. Oxford.
- Monneret de Villard, U. 1938: *Storia della Nubia cristiana*. Rome.
- Pankhurst, R. 1977. "Echoes of the Romance of Alexander the Great in the Ethiopian Royal Chronicles", in *Abba Salama* 8, 248-255.
- Sellassie, S.H. 1972. *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*. Addis Ababa.
- Shinnie, P.L. 1967. *Meroe. A civilisation of the Sudan*. London.
- Thompson, L.A. 1969. "Eastern Africa and the Graeco-Roman World", in *Africa in Classical Antiquity*. Eds L.A. Thompson & J. Ferguson. Ibadan.
- Walbank, F.W. 1981. *The Hellenistic world*. Fontana.

PHILOLOGICAL HUMOUR

Fiat lux - soap used for washing a small Italian car

Festina lente - the rites of spring

Rara avis - it's difficult to get hold of a car to hire

Status quo - where is the yuppie going next?

Cum laude - speak up, I can't hear you!

Audi alteram partem - it's difficult to get parts for a German car

Fortis et superbus - public transport provided by the descendants of Henry Ford is particularly good